

Dabas atjaunošana perifērijā: rūpju naratīvi Bejas dambja nojaukšanā

Karīna Ješkina

LU EZTF

Upju atjaunošana kā sociāli ekoloģisks process

- Antropogēnu šķēršļu nojaukšana kā izplatīta upju atjaunošanas prakse;
 - Latvijā tā ir jauna pieeja
- Konflikts starp globālām dabas atjaunošanas prioritātēm un lokālām mijattiecībām ar vietu;
- **Bejas dambis kā pirmais apzinātais dambja nojaukšanas projekts (2021.-2024.)**

zsprosta likvidēšanas darbi uz Alūksnes upes.

Sintija Ambote / Latvijas Radio

Upes gultnes veidošana pie bijušā Bejas dambja

Mērķis un pieeja

- **Mērķis:** formulēt un analizēt rūpju naratīvus Bejas dambja nojaukšanā
 - Kādas prakses, vērtības, zināšanas un mijattiecības veido šos naratīvus?
- Rūpju koncepts balstīts rūpju ētikas teorijā:
 - **Rūpes** ir viss, kas tiek darīts, lai uzturētu, turpinātu un atjaunotu “pasauli”, lai visi tajā varētu dzīvot pēc iespējas labāk. Šī pasaule ietver (...) visu, ko mēs cenšamies savīt savstarpēji saistītā, dzīvību uzturošā tīklā» (Tronto, Fischer 1991; de la Bellacasa, 2017)
- Materiāli: intervijas (7), mediju un arhīvu materiāli, lauka apsekojumi

Globālā upju atbrīvošanas kustība

Kustība veidojas ASV:

- Kopš 1912. gada nojaukts ap 1400 dambji; 70% pēc 1999. gada;
 - Kustību aizsāk vides NVO «*American Rivers*»
 - Lielākoties tiek nojaukti nelieli dambji»;
 - Žurnāls *BioScience* 2002. gadā identificē, ka sākusies «dambju nojaukšanas ēra»;
 - 2016. gads – ASV pirmo reizi vairāk dambju nojauc nekā uzceļ
-
- ES Bioloģiskās daudzveidības stratēģija 2030. gadam
 - Jāatbrīvo upes 25000 km garumā
 - Ekoloģiskie ieguvumi...

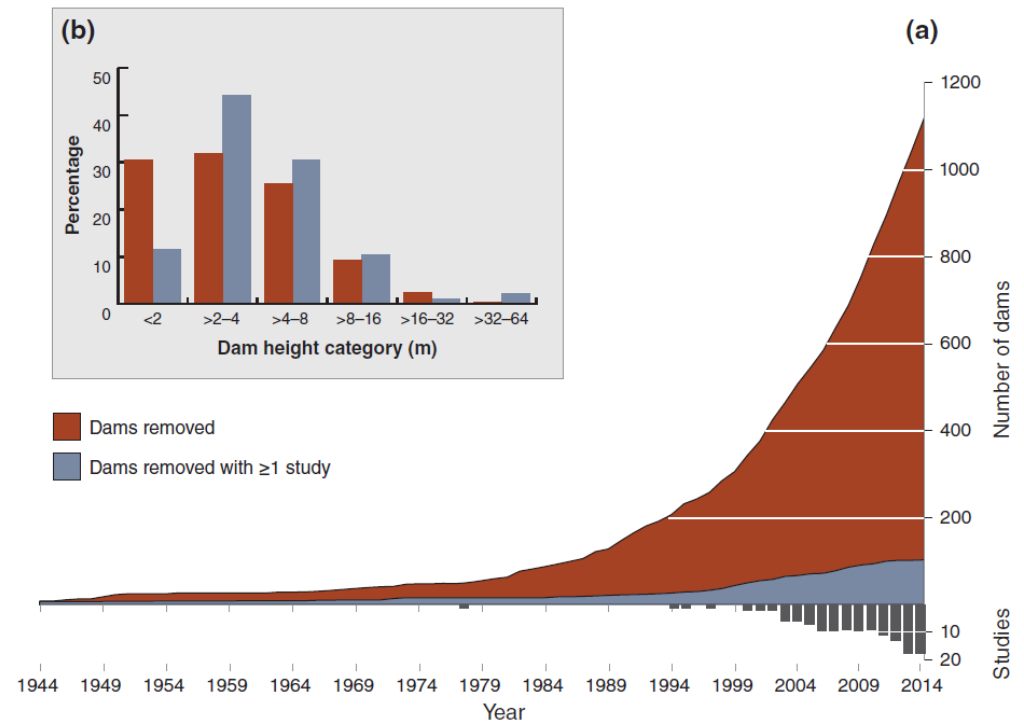
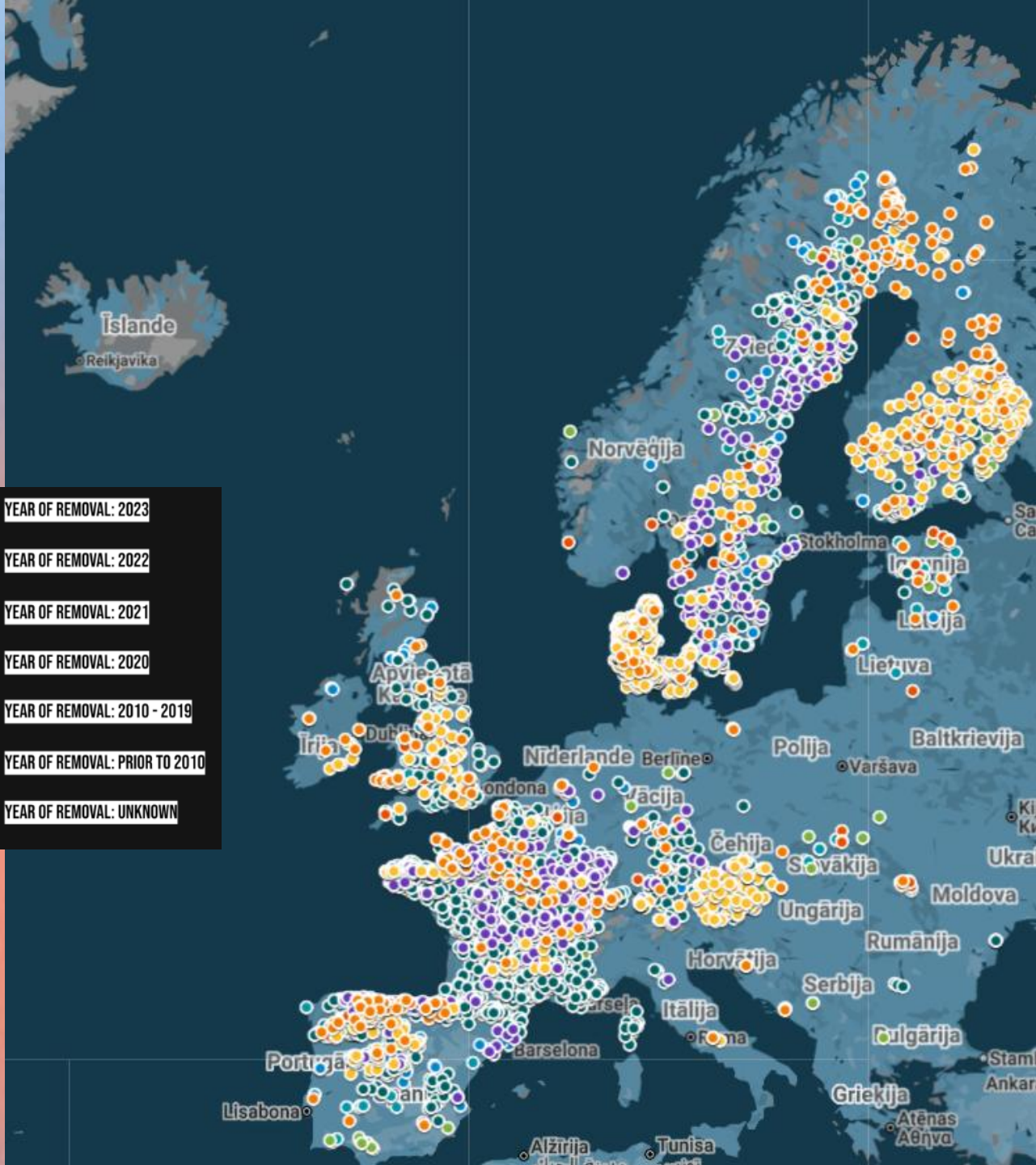

FIGURE 2 | Compilation of dams removed (orange) and dams with at least one published study (blue) by: (a) cumulative frequency distribution by year removed (exclusive of dams with no known date of removal), with a count of the number of dam removal studies published each year inserted below the x-axis, and (b) relative frequency (percentage) in each dam height category. Data from American Rivers⁴ and Bellmore et al.²⁷

- YEAR OF REMOVAL: 2023
- YEAR OF REMOVAL: 2022
- YEAR OF REMOVAL: 2021
- YEAR OF REMOVAL: 2020
- YEAR OF REMOVAL: 2010 - 2019
- YEAR OF REMOVAL: PRIOR TO 2010
- YEAR OF REMOVAL: UNKNOWN

DAM REMOVAL EUROPE MAP

9,003

Barriers removed

Dam Removal Europe has created the most complete database on removed barriers in Europe to evaluate the implementation advancement of EU policies and to analyze the progress of this river restoration measure continent-wide. All the removed barriers are shown on the interactive map below. Data are color-coded based on the year of the removal and the information provided per case includes also the name of the barrier and its coordinates.

Latvijas konteksts

Uz upēm **vairāk nekā 1100 šķēršļu:**

- 657 ūdensdzirnavas (2013. gadā kultūras pieminekļa statuss 28; 2026. gadā – 19)
- 146 mazās HES

Upju pārveidošana kopš vismaz 13. gs.

- ūdensdzirnavas pie muižām 17., 18. gs.

Arno Teivens «**Latvijas muižas**» (1985)

- «*Dzirnavas ir tikpat ienesīgas vai pat nozīmīgākas nekā krogi.*»
- «*Ir nepiedodami neizmantojot muižas robežās esošu upi.*»
- «*Labāk, lai ir mazas nekā nav nekādu dzirnavu.*»

Diskusija festivālā Lampa 2025. gadā
(rīkotāji Pasaules dabas fonds un Klimata un enerģētikas ministrija)

Projekts «Par tīrām upēm»:

- no 70 iedzīvotāju ieteiktajiem aizsprostiem atlasa 3, izvēli ietekmē:
 - Bezsaimnieka statuss
 - Drošības riski
 - Pašvaldības atbalsts
 - Pētnieku personiskā saikne

Ceļā uz atbrīvotām Latvijas upēm

Aktuāli | 5.septembris 2025, 10:57 | Komentēt | 798 skatījumi

Mūsu dambis pret viņu dambi

Pēc Bejas dambja nojaukšanas atdzīvojas Alūksnes upe

Alūksnes upē nojauc tās vienīgo aizsprostu; kopumā Latvijā upju šķēršļus gan likvidē kūtri

Veiksmīgi noslēgusies Bejas aizsprosta nojaukšana

Publicēts 6 jūlija 2024

Atbrīvošana no strutojoša augoņa. Alūksnes upe atgūst vēsturisko tecējumu

13. jūnijs 2024

Šovasar plāno nojaukt Bejas dambi uz Alūksnes upes

Jaucam Dambjus | 17.maijs 2023, 20:44 | 8 komentāri | 4520 skatījumi

Ar Bejas dambi beidzot ir cauri

Pirmo reizi Latvijā nojauks upes aizsprostu – Bejas dambi Alūksnes upē

Dambji jānojauc prātā un upēs

Jaucam Dambjus | 14.jūnijs 2022, 20:53 | 2 komentāri | 4160 skatījumi

Ar Bejas dambi būs cauri

2025

2024

2023

2022

Vietas vēsture

Bejas muiža (17. gs.):

- Ūdensdzirnavas turpina darboties pirmās neatkarības laikā;
- 1950. gados – neliela elektrostacija, zāģa gateris

Dambis izskalots 1974. gadā:

- Atjauno 1980. gadā

Bejas ūdensdzirnavas
foto: Linda Arāja

Bejas
ūdensdzirnavas
«Ziemeļvidzemes
ainavas noklusēto
stāstu» (2011)
projektā

Dambja izskalošana 1974. gadā (Bejas bibliotēkas arhīvs)

Ūdenskrātuvju atjaunošana kampaņas

(1970–1990)

LDPAB ūdenskrātuvju saglabāšanas kampaņas:

- Saistītas ar 1973. gadā apstiprināto «Latvijas PSR ūdeņu kodeksu»
- Konkurss «Saglabāsim mūsu republikas mazās ūdenskrātuves!»

Kāpēc atjaunot?

- Saimnieciska nozīme (lauki, zivis)
- Estētiskā vērtība
- Vēsturisko objektu saglabāšana
- Daudz jaunu ciemu, kuros nepieciešams uzlabot «vienmuļo ainavu»

No teiktā redzams, ka mazās ūdenskrātuves, lai gan to platība nav liela, ieņem būtisku vietu mūsu republikas zīlajā fondā. To saglabāšana ir neapšaubāmi lietderīga; tās papildina Latvijas ainavu, ir nepieciešamas mūsu pilnvērtīgai atpūtai. Labu veiksmi iesāktajā darbā!

Cilvēks palīdz dabai — daba
atlīdzina cilvēkam

Zivju nozīmība

Uzpludinājumos ielaistās zivis un vēžveidīgie:

- Karpas, karūsas, līņi, līdakas, asari, vēži

Zivis straujtecē pēc dambja nojaukšanas:

- Strauta foreles, nēģi, mailītes, bārdainie akmeņgrauži, grunduļi
 - «Plēsīgās lašveidīgās zivis, kas patīk gan makšķerniekiem, gan ekosistēmai»

Armands Roze:

«Arvīd, tā problēma ir tā, ka tev patīk ķert zivis, kas ir aizsprosta pusē, bet man patīk ķert tās, kas ir otrā pusē – straujtecē.»

Vai zušu tacis ir aizsprosts?

ALŪKSNES EZERA ZUŠI

IPATNĪBAS

Alūksnes ezera zūti ir Eiropas zūti (*Anguilla anguilla*), ceļotājus – tā nārsto līnī, tad nēģi uz sakāpumiem, kur kopā ar citiem baroies līdz savam dzimšanas vietai. Spēj dzīvot gan svaigū ūdenī, gan sāļū ūdenī. Zūti ir nāvēģi, kas var dzīvot uz jūru. Zūti nāvēģi nāvēģo, to vienīgā nārsto vieta ir Sorgas jūra, kas atrodas Atlantijas okeānā pie Florīdas ASV. Zūti dzīves ilgums vidēji ir 15 līdz 30 gadi, Alūksnes ezērū ir fiksēti zūti pat 54 gadu veci.

ATRAŠANĀS

Alūksnes ezera zūti tiek zvejoti Alūksnes ezera līdē, Alūksnes apkārtnē, kur zūti tiek regulāri ūdenī, kas tiek organizēti pamot vien Alūksnes ezera eksploatācijas nolūkiem. Audzīs vienā no lielākajiem ezeriem Latvijā Alūksnes ezera pieder pie prioritāriem zivju ūdeņiem, tieši labvēlīgu zivju ūdeņiem, kas ir augstākās kvalitātes ūdeņi.

GARŠAS KVALITĀTE

2021 gadā Latvijas pārtikas produktu garšas konkurā "Novada Garša" SIA ND Zūti ražotais produkts – karsti kipināts Alūksnes ezera zūti iegūti augstākā kvalitātes zēta zīmī, kā arī to produktu atzīmī novērtējam vienā sabiedrībā, produkts ir radījis neskaidrā garšas kvalitātes, izmantojot šādā veidā resursus, un sniedz ieguldījumu teritorijas līdzsvarotā attīstībā.

NOVADAM RAKSTURĪGAIS PRODUKTS

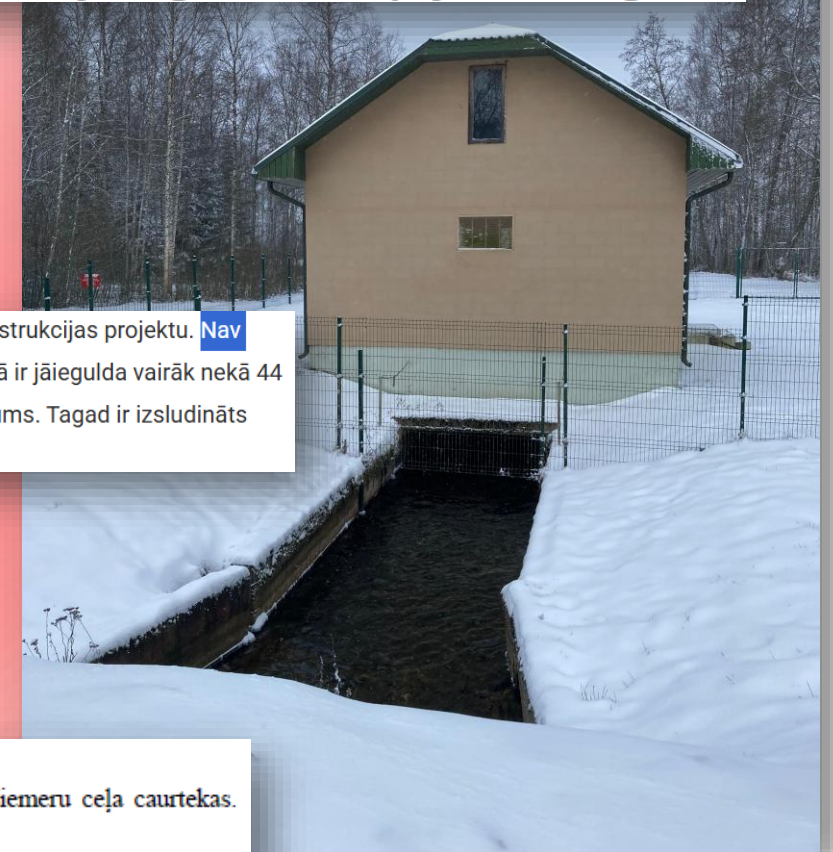
Por produkta Alūksnes ezera zūti reputāciju mūsdienās liecina āģādātie tradīcijas bagātie pasākumi Alūksnes novadā – tas pulcē iedzīvotājus, skatu visā Latvijas iedzīvotāju, Novatoriem un atpūtas iedzīvotājiem, ko viens no Alūksnes novada iedzīvotāju un visu lielāko pasākumu (Alūksnes pilnā svētki, Zūti svētki, Jūru jūga u.c.) apmeklētājiem mērķiem ir iegādāties un baudīt vai nogādāt Alūksnes ezera karsti kipināto zūti. Alūksnes ezera zūti ir novada mantojums un novada raksturīgais produkts!

NOVADA GARŠA ZELTIS 2021

Pabeigti Bejas dambja nojaukšanas darbi Alūksnes upē. Tas ir vienīgais aizsprosts 24 kilometrus garajā Alūksnes upē, un tam jau ilgstoši nebija nekāda funkcionāla mērķa, bet pēc tā likvidēšanas zivju sugām būs iespēja brīvi migrēt.

"Tacī notiek zūšu rūpnieciskā zveja, tāpēc programmā "Zveja iekšējos ūdeņos" bija iespēja iesniegt rekonstrukcijas projektu. Nav noslēpums, ka šobrīd tacis ir ļoti bēdīgā stāvoklī, tāpēc tas ir jābūvē gandrīz no jauna. Projekta īstenošanā ir jāiegulda vairāk nekā 44 500 latī, ko veido Lauku atbalsta dienesta piešķirtais finansējums 32 886 latī un pašvaldības līdzfinansējums. Tagad ir izsludināts iepirkums hidrotehniskajiem būvdarbiem, kas ilgs apmēram trīs mēnešus," stāsta M.Lietuvietis.

DZĪVAS KARPAS

DZĪVI ZUŠI

20 eur/kg

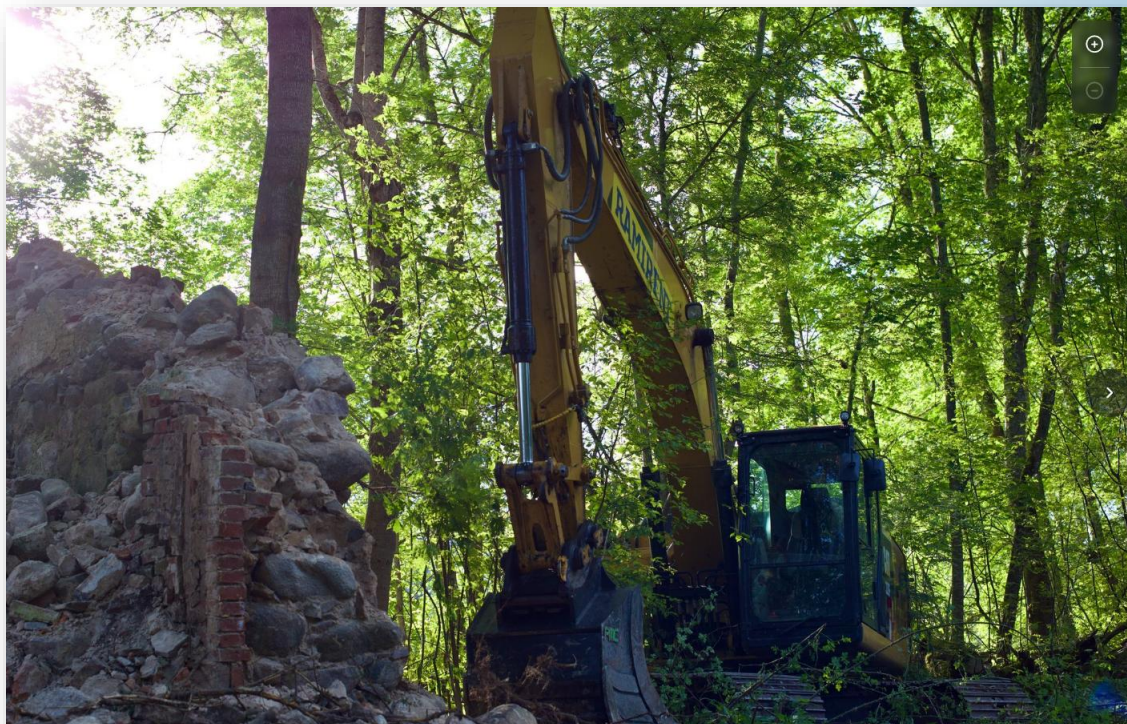
ALŪKSNE. ZUŠU TACIS.

Atrašanās vieta: Zem iztekas no Alūksnes ezera, tieši virs Kolberģa - Ziemeru ceļa caurtekas. 26.09.2005

Apraksts:

- Zūšu ķērājs pacēlis līmeni par ~ 0,3 m. Virs tā upe atgādina kanālu, kas blīvi pieaudzis zaļalģēm. Tomēr ūdens ir dzidrs un vizuāli tīrs.

«Reiz bija Beja» jeb nepārejošais zaudējums

Intensīvas izmaiņas dzīves telpā (*lifeworld*), kuru akumulācija (var) veido(t) nepārejošu zaudējumu:

- **Nepārejošie zaudējumi** (*nonfinite losses*): nepārejoša skumju sajūta, kura saistīta konkrētiem zaudējumiem; var būt saistīti ar ekoloģiskajām skumjām (Pikhala 2024)

Materiālie zaudējumi:

- Dambis, drupu nojaukšana, ozols Bejas ciemā, skolas slēgšana, vecāku birzs nozāģēšana,

Nemateriālie zaudējumi:

- Vietas izjūta, mijattiecības ar vietu, piederība, tradīcijas

(Ilggadējā dambja uzrauga nāve pēc dambja nojaukšanas)

reiz bija Beja. 21:44 05.10.2025

Bejas dambja vietā paveras posta un pamestības aina- upite kā grāvs, kritalu pilna. Ja mērķis ir atjaunot zivju iespēju, tad vajag nojaukt zušu taci ar slūžām Alūksnes ezera iztekā, citādi šis pasākums ir bezjēdzīgs. Ceram: pasākuma īstos mērķus - veikli, ar maziem izdevumiem un ar skaistiem lozungiem, izzagt Pasaules dabas fonc tālu nostūrī malēnijā -cilvēku maz, tie jau neko nesaprot un klusē, nesaprazdami, ka tika iznīcināts ne tikai dar bet arī dambis- kā kultūrvēsturisks mantojums.

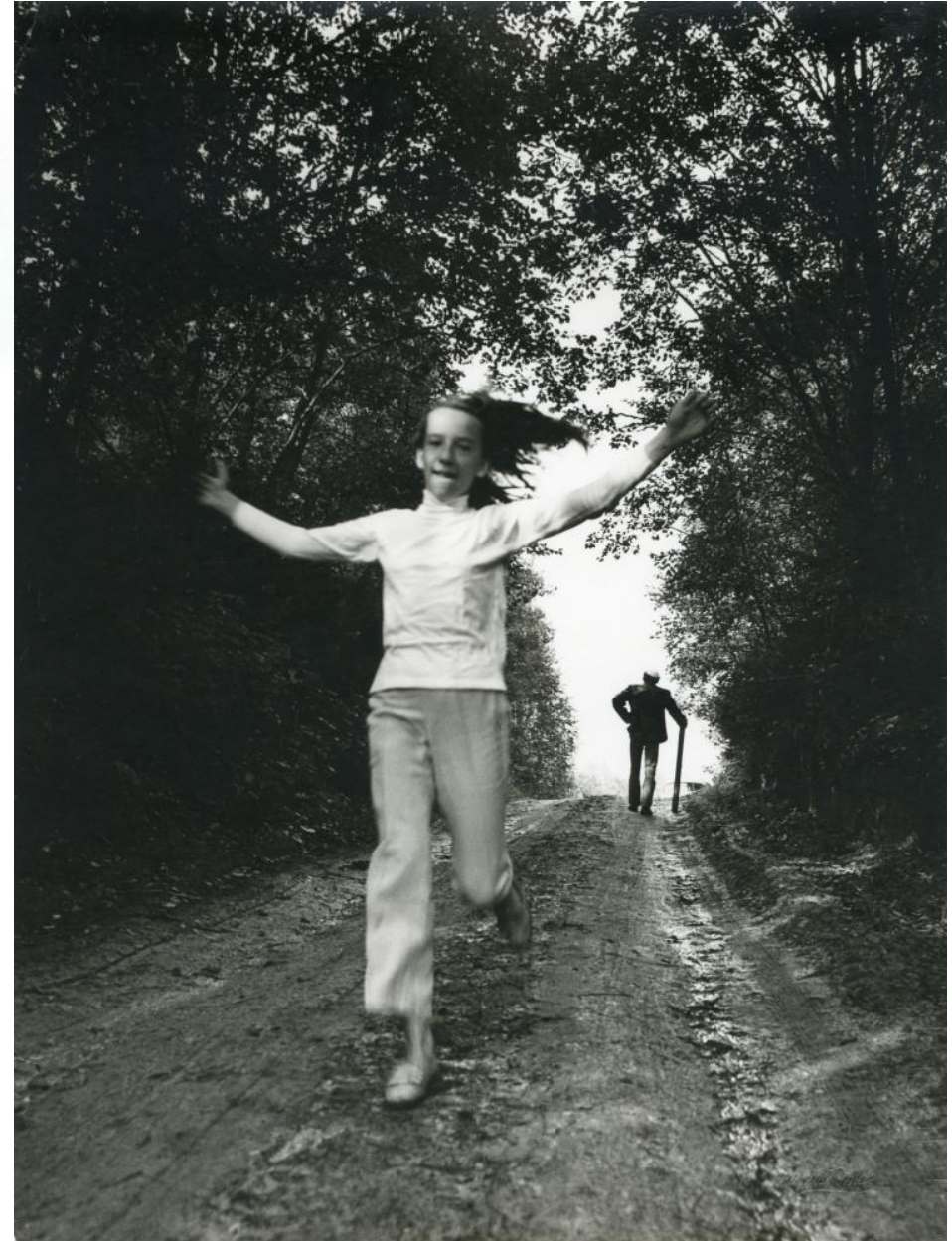
Rūpju naratīvi

Dabas atjaunošanas:

- Upju nepārtrauktība
- Zivju migrācija (t.sk. straujteču zivju)
- Fiziska un simboliska «atbrīvošana»
- Upju dabiskošana
- Institucionāli atzītas rūpes

Ainavas rūpju:

- Estētiskie aspekti
- Ūdenszirnavu ilgstošā klātbūtne ainavā
- Kultūrvēsturiskais mantojums
- Vietas izjūta
- Rekreācija (t.sk. makšķerēšana)

Gunārs Binde. *Paaudzes* (1970.–1980. gadi)

Secinājumi

- Uzpludinājumu un ūdensdzirnavu izveide un uzturēšana ir **dominējoši saistīta ar ekonomiskiem apsvērumiem**:
 - muižu laikos un padomju periodā sniedz materiālus ieguvumus un daļēji papildina rekreācijas iespējas;
 - mūsdienās lielākoties nepieciešams tos atjaunot, taču senāko ieguvumi (zivju resursi, irigācija, elektrības ieguve u.c.) vairs nav aktuāli:
 - Zušu taciis kā izņēmums – saistīts ar pilsētas tēlu, aizvien ekonomiski vērtīgs
- **Dabas atjaunošanas naratīvs** šajā gadījumā pārklājas ekonomiskajām un makšķerņu interesēm;
- **Ainavas rūpju naratīvs**, kas ietver kultūrvēsturiskos, ar vietas izjūtu saistītos aspektus, zaudē institucionālo atbalstu un tiek marginalizēts

Alūksnes upe pie Bejas aizsprosta pirms darbu uzsākšanas

Valdis Skudre

Alūksnes upe pie Bejas aizsprosta pēc darbu uzsākšanas

Foto: Valdis Skudre

Paldies!

karina.jeskina@lu.lv